Lennert József – Kovács András Donát
– Farkas Jenő Zsolt – Bódi Ferenc

LAKÓHELYI SZEGREGÁCIÓ A DÉL-ALFÖLDI MEZŐVÁROSOKBAN

Tanulmányunkban az alacsony státuszú népesség dél-alföldi városokra jellemző koncentrálódási folyamatait vizsgáltuk meg. Az összehasonlító elemzéshez a régió 27 településének Integrált Városfejlesztési Stratégiáit használtuk fel, amelyek előnyeit a közös módszertan és a megközelítőleg egyidejű elkészítésük adják. Elemzésük során arra a következtetésre jutottunk, hogy a vizsgált településeken a szegregátumként lehatárolt területeknek térbeli megjelenésük alapján három típusát különböztethetjük meg: a települések belsejében, a települések peremén és a külterületeken található szegregátumokat. A településközpont környékén végbemenő szegregálódásra csak három példát találtunk, míg a településperemi megjelenés a legtöbb helyszínen megfigyelhető. A külterületi szegregálódás felmérése – részletes statisztikai adatok híján – jóval nehezebb, de így is számos település stratégiai dokumentumaiban számoltak be a külterületek negatív társadalmi folyamatairól. A szegregátumok kialakulhattak közvetlenül a város volt cigánytelepéből, a térbeli elkülönülés újratermelődésével a felszámolt szegregátum földrajzi szomszédságában, illetve más, elsősorban alacsonyabb státuszú népességnek otthont adó lakótömbökből (Cs-s házak, munkáslakások, ONCsA-házak). Ilyen esetekben a társadalmi szukcesszió során a szegregátum akkor is etnikai gettó jelleget ölthet, ha eredetileg nem roma népesség otthonául szolgált. A külterületekre szorult alacsony státuszú népesség tekinthető a legveszélyeztetettebbnek, hiszen gazdálkodási tapasztalatoknak híján vannak, korábbi kapcsolatrendszerüket elvesztették, és a szociális ellátásuk is megnehezült.

Bevezetés

Az alacsony státuszú, gyakran kisebbséghez, etnikumhoz tartozó lakosság szegregálódásának felszámolása ma már Európa-szerte a társadalompolitika egyik legfontosabb alappillérét képezi. Hazánkban az 1700-as évektől kezdődően, Mária Terézia törvénykezései óta vannak jelen antiszegregációs törekvések, amelyek azóta is végigkísérik a magyar történelmet (Csalog 1984). A kapcsolódó problémák napjainkban is igen aktuálisak, hiszen a rendszerváltás után egyre erősödő, kiterjedő és új sajátosságokat mutató kirekesztődési folyamatoknak lehettünk tanúi.

A kedvezőtlen – térbeli társadalmi elkülönüléssel járó – jelenségek megállítása ma kulcsfontosságú szociális célkitűzés, melyekre jelentős forrásokat különítenek el mind uniós, mind nemzetállami szinten. Ezzel összefüggésben a magyarországi tervdokumentumok köre kibővült az Integrált Városfejlesztési Stratégiával (IVS), ami egy középtávú, stratégiai szemléletű, megvalósításorientált tervezési dokumentum. Az IVS integrálja a különböző tematikus, szakágazati szempontokat, és területi alapú tervezési szemlélettel készül. Az IVS-ek fontos részét képezik az egyes települések antiszegregációs tervei. (Az Integrált Városfejlesztési Stratégiát 2012-től az Integrált Településfejlesztési Stratégia [ITS] elnevezés váltotta fel. Ennek megfelelően a tanulmányban a két elnevezést a felhasznált dokumentumok hivatalos elnevezései szerint felváltva használjuk.)

Jelen tanulmány kiindulópontját Kecskemét megyei jogú város 2014–2020-as tervezési időszakra vonatkozó ITS-ének antiszegregációs terve képezi, aminek kidolgozásában a szerzők is részt vettek. A szerzők a dokumentum elkészítése során szerzett tapasztalataikat össze kívánták vetni a Dél-alföldi régióban található más városok IVS-einek eredményeivel: a módszertan és a felhasznált adatok hasonlósága miatt egy összehasonlító elemzés számos tanulsággal kecsegtethetett.

Az elemzések során természetesen azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a tervezési szemléletű dokumentumokban alkalmazott merev lehatárolási rendszer kevéssé képes figyelembe venni az egyedi sajátosságokat, a dokumentumokban időnként túlzottan előtérbe kerültek a statisztikai adatok a gyakran inkább kvalitatívan megragadható tulajdonságok rovására. Meglátásunk szerint egyes esetekben a tervdokumentumokat készítők helyismerete, alapossága sem volt kellő mértékű.

A fentiek figyelembevételével kutatásunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a lakóhely szerinti szegregáció milyen formában jelenik meg a vizsgálatba bevont dél-alföldi közép- és nagyvárosokban. Meglévő ismereteink alapján valószínűsítettük, hogy a vizsgált települések alföldi mezővárosi múltja megmutatkozik a településeken zajló szegregálódás egyes sajátos vonásaiban is. A szerzők alapvetően földrajztudományi irányultságából adódóan vizsgálataikat elsősorban településföldrajzi, szociálgeográfiai megközelítésben végezték.

Természetesen az alacsony státuszú csoportok térbeli elkülönülése nem merül ki a lakóhely szerinti szegregációban. Gazdag szakirodalma van a magyarországi oktatási és munkahelyi szegregáció térségbeli vonatkozásainak is, de ennek bemutatása túllépne tanulmányunk keretein.

A magyarországi szegregáció történeti áttekintése

A lakóhelyi szegregáció a társadalmi egyenlőtlenségek térbeni megnyilvánulásaként értelmezhető, amikor az etnikai és a szociális csoportok közötti társadalmi távolságok térbeni távolságokként is megjelennek (Ladányi et al. 2010).

A magyarországi lakóhelyi szegregáció sem a jelenben, sem a múltban nem volt kizárólag a roma kisebbséget érintő probléma, azonban a történelmi áttekintés és a rendszerváltás utáni állapot bemutatása elválaszthatatlan a roma lakosság helyzetének alakulásától.

Az 1848. évi áprilisi törvények előtti feudális Magyarországon a társadalmi csoportok lakóhelyi elkülönülése jogállapot (nemes és jobbágyfalvak, mint Nemespécsely és Nagypécsely), vallás (pl. zsidó városrészek) és nemzetiség (Gyula: Magyarváros, Németváros, Nagyrománváros; Mezőberény: Tótvég, Németvég, Magyarvég) szerint általánosan bevettnek számított. Már az első szabad királyi városainkban is megjelentek az ún. „Latin Negyedek". A törökkor vérzivataros évszázadai után a fokozatosan letelepedő cigányság ebbe a rendszerbe simult bele. Mária Terézia nevéhez köthető, hogy rendeletben írja elő a cigányok letelepítését, ugyanakkor meg is tiltja ennek szegregált módú végrehajtását. A királynő óhaja ellenére mégis erre a korszakra tehető a telepek képződésének megindulása (Csalog 1984).

Ezek a telepek többnyire az építkezésekre kevéssé alkalmas részeken (pl. árvíz, belvízveszélyes területeken), valamint a település többi lakóját taszító kommunális szolgáltatások színterei közelében (vályogtéglavető gödör, dögkút, szemétlerakó, temető) létesültek (Kállai–Törzsök 2006). A jelenlegi szegregátumok egyes utcanevei mai napig utalnak a terület eredeti funkciójára (pl. Kalocsa: Gödrök köze utca; Kecskemét: Gödröstemető utca).

A folyamat a 20. század elejére teljesedett ki, amikor a roma népesség mintegy 90 százaléka szegregáltan élt. Ezzel egy időben eddig a feudális munkamegosztásban – igaz, annak csak legalsó fokán – integráltan helyet kapó cigányság elvesztette hagyományos megélhetési lehetőségeit, deklasszálódott (Csalog 1984). A cigányság nem volt egyedül a helyzetében: a két világháború közötti időszakban a munkamegosztásból hozzájuk hasonlóan majdhogynem teljesen kiszorultak széles rétege jött létre, akik szintén a kor lakhatási igényeinek kielégítésére alkalmatlan telepekbe tömörültek. Kecskemét történelmi várostestének peremén ekkor alakultak ki az elszegényedetteknek otthont adó Szelei-, Lázár- és Bogovicsfalu, valamint a Voelker-, Dárdai- és Székelytelep (Heltai 2006).

Egy sajátos szegregátumot alkotott a majorságok népe. Illyés Gyula érzékletesen mutatja be, hogy a „puszták népét" a központi települések lakóitól nemcsak térbeli, hanem jelentős társadalmi és kulturális távolság is elválasztja (Illyés 1936).

Ugyancsak egy két világháború közötti szociográfiából ismerhetjük meg azokat a Bükkalja riolittufájába vágott barlangokat, amelyek a falusi szegényparasztok számára nyújtottak fedelet. Szabó Zoltán (1937) beszámolt olyan faluról is, ahol a lakók 60 százaléka élt ilyen körülmények között. A későbbi évtizedekben e pincelakások egyre inkább csak a romák számára szolgáltak lakhelyül (Pálinkás 1997).

A második világháború borzalmai után a szocialista tervutasításos gazdasági rendszer képes volt némileg javítani a legelesettebbek helyzetén, és mérsékelni tudta a társadalmi különbségeket. Az erőltetett szocialista iparosítás – minden visszássága ellenére – képes volt bevonni a mezőgazdaságból felszabadult munkaerőt és a romákat a társadalmi újratermelés folyamatába, és a roma férfiak esetében is sikerült megvalósítani az össztársadalmilag megcélzott teljes foglalkoztatást (Csalog 1984).

Bár igen lassan, de a lakóhelyi szegregáció gyengülése is megkezdődött. Ez részben a városok gyors térbeli kiterjedéséhez kötődött, amely a városperemi szegénynegyedek egy részénél enyhítette térbeli elszigeteltségüket, és fokozatosan feloldódtak a várostestben.

A cigányságnak a 20. század folyamán szinte teljessé vált lakhatási szegregációjával jóval később kezdtek el központilag foglalkozni. Bár a tényleges telepfelszámolási akció csak évekkel később indult meg, mérföldkő volt ebből a szempontból az 1961-es MSZMP határozat, amely előírta a cigánytelepek felszámolását és a roma lakosság településekre való beköltözését (Kocsis– Kovács 1999).

A folyamat számos, akár évszázadok óta létező telepet érintett (pl. a kecskeméti cigányvárost is), és bár a romák egy részének lakókörülményei ténylegesen javultak, alapvető célját, a roma és nem roma lakosság területi elkülönülésének feloldását és a lakókörülményeik közti különbségek eltüntetését nem tudta elérni. Ennek főbb okai a következők voltak:

- A felszámolási célkitűzések miatt a legalapvetőbb infrastrukturális beruházások is elmaradtak, ám a telepek egy részét végül nem bontották el.
- A szórt telepítésre vonatkozó előírást figyelmen kívül hagyva a felszámolt telepek népességét gyakran zárt tömbben telepítették le, nemritkán hasonlóan kedvezőtlen (pl. belvizes) természetföldrajzi környezetbe, csupán csökkentett színvonalú „Cs”-s házakat építve. A települések Dankó Pista utcái ezeknek a szocialista áttelepítéseknek a nyomát őrzik (Csalog 1984).
- Arra is volt példa, hogy a kitelepítettek számára a korábbinál lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben, a kollektivizálás után funkcióját vesztett majorságokban jelöltek ki telkeket.

A szegregáltan élő lakosság térben áthelyeződött újratermelődését elősegítette, hogy a telepfelszámolásokkor nemcsak az új építésű „Cs”-s lakásokba költözésre volt lehetőség, hanem kölcsön felvételére is használt ház vásárlásához. Ennek maximalizált összege azonban leginkább csak a rossz elérhetőségű, fogyó népességű kisfalvakban volt elegendő ingatlan vásárlására. Ennek következtében számos érintett településen gyorsuló ütemű népességcsere zajlott le. Az erősebb érdekérvényesítő képességű települések tudatosan is erősítették ezt a folyamatot a cigány népesség kiszorításával, áttelepítésével (Havas 1999). Jó néhány falu cigány többségének kialakulása ekkora tehető többek között a Csereháton (Ladányi–Szelényi 2004) és az Ormánságban is (Kovács 2005).

Hasonló okokból zajlott az alacsony státuszú lakosság térbeli koncentrálódása a rossz elérhetőségű, eredeti népességét fokozatosan elvesztő alföldi tanyakörzetekben is (Csalog 1984), amiket Romány Pál az „alföldi városok sajátosan szétszórt lumpennegyedei" megnevezéssel illetett (Romány 1973: 45).

A szocializmusban is megindult folyamatok egy része folytatódott a rendszerváltozás után. A településeken belül a népesség szukcessziója, a preferált és nem preferált városrészek kialakulása felgyorsult, számos településen ismét kitermelve az egyszer már felszámolt szegregátumokat.

A magasabb jövedelmű rétegek szuburbiákba történő kiköltözésével egy időben megerősödött az alacsony státuszú lakosok kiáramlása az agglomerációkon kívüli periferikus községek felé, ami tovább fokozta a térbeli elkülönülést (Ladányi–Szelényi 1997). A cigányság számarányának növekedésével együtt ez korábban nem tapasztalt, új típusú szegregációhoz vezetett, csonka társadalmú, csupán a legelesettebbeket tömörítő falvakkal, ahonnan minden felfelé törekedésre képes ember elmenekült (így a polgárosodás útjára lépett romák is). A korábbiakkal ellentétben ez az – elsősorban romák alkotta – kirekesztett réteg már nem kapott helyet a munkamegosztás alsó lépcsőfokán sem, mintegy páriaként teljesen kiesett a társadalmi újratermelésből. Ladányi János és Szelényi Iván (2004) ezt a folyamatot „underclassosodásként" írja le, amit a későbbi visszailleszkedést jóformán lehetetlenné tevő mentalitás, egy sajátos „szegénység kultúrájának" kialakulása kísér. A magyar történelem során először fordul elő, hogy az ország egyes periferikus részein, például az Encsi kistérségben, már gettósodó térségek kialakulásával is számolni kell (Virág 2010).

A Kemény István és Janky Béla által vezetett 2003-as felmérés megállapítja, hogy a cigány családok nagy többsége, 72 százaléka szegregáltan él (Kemény–Janky 2004), egy 2010-ben lebonyolított országos kutatás pedig 823 településen és 10 fővárosi kerületben összesen 1633 szegény- és cigánytelepet, településszövetbe ágyazódott szegregátumot talált (Domokos–Herczeg 2010). A vonatkozó szakirodalom alapján elmondható, hogy a szocializmusban elindult integrálódási folyamat megszakadt, Magyarországon a rendszerváltás óta ismét erősödik a lakóhelyi szegregáció.

Módszertan

Kutatásunk eredményei – az alább részletezett módszertan szerint – közreműködésünkkel 2014-ben elkészített Kecskemét Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Antiszegregációs tervén, valamint további 26 dél-alföldi város korábbi IVS-ének tartalomelemzésén alapulnak.

Az Integrált Városfejlesztési Stratégiában és a részét képező Antiszegregációs tervben a szegregátumok, szegregációval veszélyeztetett területek lehatárolására a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium által 2009-ben kiadott *Városfejlesztési Kézikönyv* második kiadása nyújt útmutatást. A legtöbb dokumentum ké-

szítői – így mi is – ezt tekintették alapnak, ezt egészítették ki a települések egyéni sajátosságaival, rámutattak a módszertanból eredő hiányosságokra vagy hibákra.

A *Városfejlesztési Kézikönyv* két módszert is javasol a szegregátumok lehatárolására. Az egyik szegregációs mutató a népszámlálási (legtöbbször 2001-es, de Kecskemét új ITS-e esetében 2011-es) adatokon alapul, amelyben szegregátumként kezelik azokat a városi területeket, ahol az aktív korú (15–59 év közötti) lakosok legalább 50 százaléka nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel, legmagasabb iskolai végzettsége pedig nem haladja meg a 8 osztályt. A másik kialakított indikátor a rendszeres szociális támogatási formákat veszi alapul, és szegregátumnak tekinti azokat a területeket, ahol a támogatásra jogosultaknak a lakossághoz/lakások számához viszonyított aránya eléri a városi átlag kétszeresét. A *Városfejlesztési Kézikönyv* még kiköti azt is, hogy az érintett területnek legalább 50 főnyi lakónépessége legyen ahhoz, hogy szegregátumként lehessen kezelni. Ez a kitétel azt a célt szolgálja, hogy minél inkább kiszűrjék az egyedi esetek torzító hatását. A legtöbb tervdokumentum esetében a készítők mindkét megközelítési módot figyelembe vették a szegregátumok lehatárolásakor.

Ennek az általános alkalmazhatóságra törekvő megközelítésnek vannak hiányosságai. Sok olyan terület is bekerült a szegregátumok közé, amelyek esetében a helyszíni terepbejárás nem igazolta az alacsony státuszú népesség fokozott koncentrálódását. Ennek oka többek között, hogy az ötven főt éppen meghaladó utcatömbök esetében még mindig jelentős az egyedi esetek torzító hatása. Az is több városban előfordult, hogy a kiugróan rossz adatokat egy, a helyi lakosság társadalmi helyzetével össze nem függő intézmény megléte (szociális otthon, idősek otthona, hajléktalanszálló) okozta. Szerencsére arra is akadtak példák, hogy a 2001-es adatok alapján elvégzett lehatárolás az IVS készítésekor már elavult, mert a települési önkormányzat már felszámolta a szegregált területet (Bácsalmás, Kecskemét). Ugyanakkor a fenti módszertan – elsősorban a külterületre vonatkozó adatok elégtelen térbeli felbontása miatt – kevéssé alkalmas az alacsony státuszú lakosság tanyás külterületen mutatkozó koncentrálódásának feltárására. Ezen hiányosságok orvoslása miatt a *Városfejlesztési Kézikönyv* is javasolta az önkormányzati intézményrendszer egyéb információinak felhasználását, szükség esetén a helyszíni terepbejárást. Az esetek többségében a dokumentumok készítői is eszerint jártak el, és mi is az ő értékelésüket fogadjuk el elemzésünkben.

A hiányosságok ellenére a fenti módszertan mellett szól a már említett általános alkalmazhatósága és összehasonlíthatósága. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) kezdeményezésére 2010-ben megvalósult a magyarországi szegény- és cigánytelepeket, városi szegregátumokat számba vevő felmérés, amely szintén az IVS-ek készítésekor alkalmazott definícióra támaszkodott (Domokos–Herczeg 2010).

Az Integrált Városfejlesztési Stratégiáknak a települések honlapján vagy a www.terpont.hu oldalon elérhető változatát vettük figyelembe, összesen a Dél-alföldi régió 27 városának[1] dokumentumait használtuk fel *(1. ábra)*.

1. ábra: A szegregáció térbeli megjelenése a vizsgálatba bevont városokban

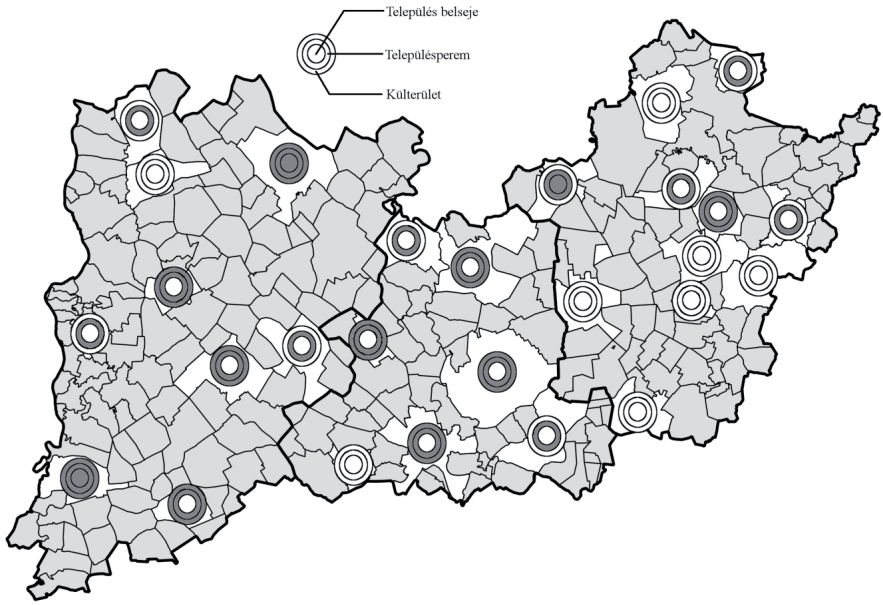

Eredmények

A kecskeméti Antiszegregációs terv során szerzett tapasztalatainkat a megvizsgált dél-alföldi városok stratégiai dokumentumainak tartalma visszaigazolta: az alacsony státuszú lakosság koncentrálódása az alföldi mezővárosokban hármas térbeli tagolódást mutat (vö. 1. ábra). A belterületek belsejében, a belterületek peremén, valamint a külterületen megfigyelhető szegregálódási folyamatok történelmi hátterükben, jelenlegi társadalmi viszonyaikban, valamint a megoldási lehetőségekben számos ponton eltérnek egymástól.

Ez a hármas elkülönülés hasonló ahhoz, ahogy az előbbiekben említett országos felmérés is bemutatja a szegregátumok településen belüli elhelyezkedését (Domokos–Herczeg 2010). Mi azonban a belterületek és külterületek elválasztását nem közigazgatási, adminisztratív lehatárolás, hanem funkcionális,

[1] Bácsalmás, Baja, Békés, Békéscsaba, Csongrád, Dévaványa, Füzesgyarmat, Gyula, Hódmezővásárhely, Kalocsa, Kecskemét, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kistelek, Kunszentmiklós, Makó, Mezőberény, Mezőhegyes, Mórahalom, Orosháza, Sarkad, Szabadszállás, Szarvas, Szeged, Szentes, Újkígyós.

szociálgeográfiai megközelítés mentén tesszük (Berényi 2003). Ilyen értelemben belterület pereméhez tartozónak tekintettük azokat a városperemi utcákat, házsorokat, telepeket, amelyek adminisztratív értelemben ugyan külterülethez tartoznak, ám városon belüli helyzetüket, szociálgeográfiai funkcióikat tekintve nem különböznek a belterületre eső városperemi szegregátumoktól. Erre látunk példát Szarvas (Simonyi-szőlők) és Kiskunmajsa esetében.

A települések belsejében elhelyezkedő szegregátumok

A települések belsejében elhelyezkedő szegregátumok mutatják a legszorosabb kapcsolatot a Park, Burgess és McKenzie (1925) Chicagóra kidolgozott koncentrikus városszociológiai modelljében leírt, a központi üzleti negyedet körülvevő átmeneti övben megjelenő szegregációs folyamatokkal,[2] amelyek Budapesten is nyomon követhetők (Kovács–Szirmai 2006). Az, hogy csak három településen (Baja, Kecskemét, Szarvas) találhatók a város belsejében szegregátumok, azt mutatja, hogy a szegregálódásnak ez az elsőnek leírt formája nem jellemző a Dél-Alföldre. Ennek okai többek között a települések és a településmagok szűk térbeli kiterjedése, a slumosodásra alkalmas régi építésű belső lakónegyedek hiánya, az évszázadokon átöröklődő városperemi szegénynegyedek tartóssága. Szerepet játszik ebben a szuburbanizáció jelensége is, amely a Dél-Alföldön elsősorban a nagyobb városok körül jelentkezett az 1980-as évektől kezdődően. Ennek során a tehetősebb lakosok vonzóbb falusi vagy külterületi környezetbe költöznek, lehetővé téve az alacsonyabb státuszú lakosok központ környéki koncentrálódását azokban a városokban, ahonnan nagyarányú volt a kiköltözés.

Baján a 2001-es népszámlálási adatok alapján nem volt olyan terület, ami a szegregációs mutató alapján megfelelne a tényleges szegregátum feltételeinek. A város IVS-ében egyéb (szociális támogatási, infrastrukturális) mutatók alapján négy szegregátum jellegű területet határoztak meg. Ezek egyike a város belsejében található Deszkás utca, ahol magas arányú a roma népesség, akik mint alacsony státuszú lakosok a térbeli elkülönülés sajátos formájaként a belső udvari lakásokban élnek. Ez a II. világháború előtti heterogén lakosságú körfolyosós pesti bérházakban megfigyelhető elkülönülésre emlékeztet, ahol a jobb módúak a bérházak reprezentatív utcai lakásaiban laktak (Ladányi 1988).

Szarvason a város közepén, kertvárosi környezetben található egy szegregátum, ami egyre nagyobb számban ad otthont elszegényedő roma családoknak. Rossz anyagi helyzetük miatt a lakásállomány fokozatosan romlik, feltűnnek a terület slumosodására utaló külső jegyek is.

[2] A szerzők Chicagót koncentrikus zónákként írták le, és összesen öt övezetet különítettek el: központi, üzleti negyed; átmeneti övezet; munkások övezete; felsőbb osztályok lakóterülete; kertvárosi ingázó övezet.

Bár Kecskeméten a szociális támogatási formák jogosultsága alapján több, a város belsejében található kisebb szegregátum is azonosítható, a legkritikusabb helyzetben lévők szervesen kapcsolódnak a hagyományosan a város déli peremén húzódó, zömmel roma lakosokat tömörítő szegregált területhez *(2. ábra)*.

2. ábra: Szegregátumok Kecskemét belvárosában

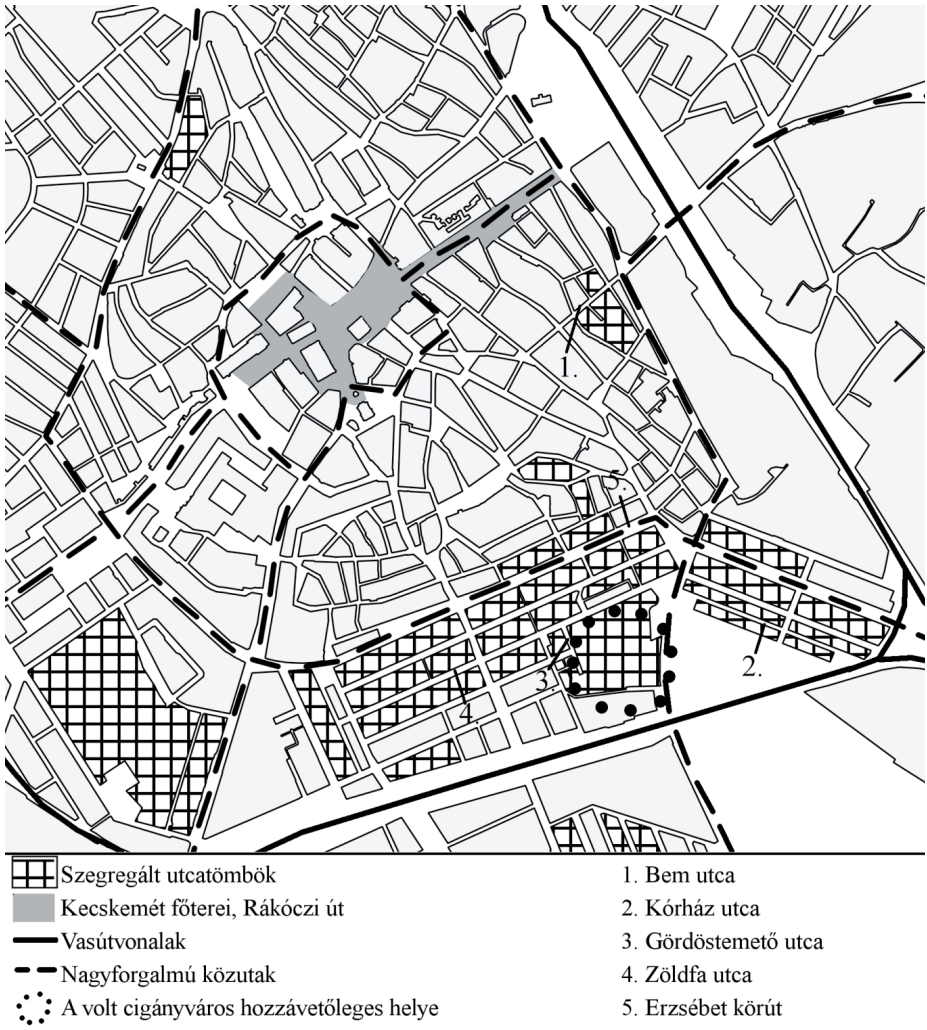

A Rákóczi úttól délre fekvő Rákóczivárosban található, kisvárosias beépítésű Bem utca menti tömbökön a negatív társadalmi folyamatokról számos jel árulkodik. A környéken sok a leromlott, rossz állapotú ingatlan (a legrosszabb állapotban levő, mostanra életveszélyessé nyilvánított ingatlant a közelmúltban még lakták), egyes épületeken a vandalizmus nyomai figyelhetők meg, az üresen álló telken illegális szemétlerakat jelent meg. A Belváros és a Budapest–Lajosmizse–

Kecskemét vasúti mellékvonal közötti Kossuth- és Erzsébetváros déli peremének szegregátuma az új Antiszegregációs terv készítésének idejére jóval kiterjedtebb lett a korábbi állapotánál, és már a körúton belüli belvárosi területekre is benyúlik. Az említett terület mellett található a Halasi úti lakótelep (Kecskemét első lakótelepének, a hajdani Leninvárosnak a része), ahol szintén aggasztóan magas a szociális támogatásra jogosultak száma. E folyamatot a „régi" szegregátumok közelsége katalizálja, ami a tágabb környezet ingatlanárainak leértékelődését vonja maga után, és lehetővé teszi az alacsony státuszú lakosságot tömörítő terület térbeli kiterjedését.

A belterületek peremén található szegregátumok

A vizsgálatba bevont dél-alföldi mezővárosokban a településperemeken találjuk a legtöbb példát az alacsony státuszú népesség sűrűsödésére, a 27 településből 19-ben írtak le a stratégiai dokumentumokban ilyen elhelyezkedésű szegregátumokat. A városok történelmi fejlődése során ezeken a peremi területeken alakultak ki az alacsony státuszú – nemritkán roma – népességet koncentráló telepek. Nem egy városban találunk arra példát, hogy a szocializmusban e telepeket majdnem teljesen felszámolták (Kecskemét, Szentes), mégis földrajzilag szinte megegyező helyen találunk ma is szegregátumokat. Ez részben annak a hibás gyakorlatnak tulajdonítható, hogy a korábbi lakosságot egy tömbben, a volt telep közelében telepítették le. A szegregátumokra úgyszintén jellemző a telepfelszámolások keretében felhúzott „CS"-s házak megléte. E szegregátumok helyzetét nehezíti, hogy környezeti adottságaik gyakran igen rosszak, belvizesek, gyenge termőképességű talajon épültek (Makó, Füzesgyarmat, Sarkad). Ezeket a területeket a helyiek gyakran a történelem során ráaggatott gúnynéven ismerik (Makó – Kisbécs; Szarvas – Krakkó; Mezőberény – Párizs, London).

Kecskeméten a város legnagyobb összefüggő szegregált területét a város déli peremén találjuk, ami, mint látjuk, térbeli szétterjedésével a város belső területeit is elérte. Eredetileg itt, a mai Praktiker áruház helyén állt a Cigányváros, aminek a felszámolását már 1873-ban felvetették, de csak 1963-ban valósult meg. A város különböző pontjain (városperemi házhelyek, önkormányzati tulajdonú belvárosi lakóházak, barakksorok) elhelyezett roma lakosság térbeli koncentrációja ennek hatására átmenetileg csökkent. Amikor azonban a rendszerváltás után, a '90-es évek elején az önkormányzat felszámolt több belvárosi „cigány udvart", a lakosokat a valamikori cigányvárost övező Zsinór, Zöldfa és Kórház utcákba helyezte el, hozzájárulva a szegregátum újraképződéséhez.

A mind a 2011-es népszámlálás mutatói, mind a szociális támogatási jogosultság alapján szegregált utcatömbökkel kialakított, Kecskemét délnyugati peremén található Szeleifalu más fejlődési utat járt be. Egyike volt azoknak a városperemi telepeknek, amelyek a két világháború közötti időszak nincstelenjeinek adtak otthont. A lakók nyomorúságáról már a korabeli lapok is hírt adtak (Heltai 2006).

Más telepekkel ellentétben a Szeleifalut a történelmi várostesttől elválasztó széles iparforgalmi öv meggátolta, hogy a város térbeli szétterjedése feloldja elszigetelődését, ám a szocialista éra infrastrukturális beruházásai – valamint az erősödő társadalmi mobilitás – sokat javítottak a helyzeten. A Cigányváros volt lakóinak egy része azonban zárt tömbben a Szeleifalun kapott házhelyet, így mára az alacsony státuszú lakosság Szeleifalut érintő koncentrálódása – holott ennek nincsenek történelmi előzményei – egyre erősebben etnikai jelleget ölt.

A Makó északkeleti részén található Honvéd-telep városrész egésze szegregátumnak tekinthető, így a 2001-es népszámlálás szerint 2959 főt számláló terület a Dél-Alföld egyik legnagyobb összefüggő szegregátuma. Északnyugati, Kisbécs (Cigánybécs) néven ismert részén már 180 évvel ezelőtt is putrik álltak. Az infrastruktúra, közművesítés hiányos, a terület ingatlanjai rossz állapotban vannak, a vízjárta, magas talajvizű környéken kiépült telepen súlyos probléma a nem megfelelő alapú házak felvizesedése.

A 2001-es népszámlálási adatok alapján Hódmezővásárhely egyetlen szegregátuma a Kincses-telepen található, amelynek legkritikusabb állapotban lévő részét egy száz évvel ezelőtt kiépített, korábban cseléd- és munkáslakásként funkcionáló épületegyüttes képezi. A lakások mindegyike komfort nélküli, az áramszolgáltatáson kívül más infrastrukturális szolgáltatás nem érhető el.

A füzesgyarmati Sársziget szegregátumának magját az ún. ONCsA-házak alkotják. Ezeket a házakat a negyvenes évek elején az Országos Nép- és Családvédelmi Alap építette szociálisan rászorulók számára. A szegregátum a „Cs”-s házakból, munkás- és cselédlakásokból kialakult szegregátumokhoz hasonlóan jött létre. Az eredetileg is alacsony presztízsű településrész a magasabb státuszúak számára nem volt vonzó, az alacsony státuszúak a rendelkezésre álló forrásokból pedig jórészt csak itt tudtak lakásokhoz jutni. A cigány lakosság így gyakran akkor is megjelenik az érintett területeken, ha a szegregátum eredetileg nem roma gettó volt. A népesség részbeni kicserélődése ellenére a leszakadt népesség területi koncentrációja megmaradt, az eredeti ingatlanok állapota pedig fokozatosan leromlik. Látható, hogy ez a folyamat akkor is végbemehet, ha az alacsony státuszú városrészt eredetileg pozitív szándékkal hozták létre (mint az ONCsA-házak esetében).

Szegregálódási folyamatok a települések külterületein

A társadalom perifériájára szorult népesség harmadik lehetséges koncentrálódási helye a települések külterülete. Az alföldi tanyás mezőváros egész Európában egyedi településformának volt tekinthető (Csatári–Kiss 2004). A külterületi lakosság aránya 1949-ben érte el legnagyobb kiterjedését (Becsei 1996), a szocializmus erőteljes tanyafelszámolási törekvéseinek az eredményeként a külterületi lakosság aránya és száma mára jelentősen csökkent (a 2011-es népszámlálás 293 976 külterületi lakost talált). Ez a folyamat azonban a Dél-Alföldön differenciálva ment

végbe *(3. ábra),* a Duna–Tisza közén a külterületen élők aránya a mai napig magas maradt.

3. ábra: A külterületi népesség aránya a 2011-es népszámlálás adatai alapján a dél-alföldi települések lakónépességéből

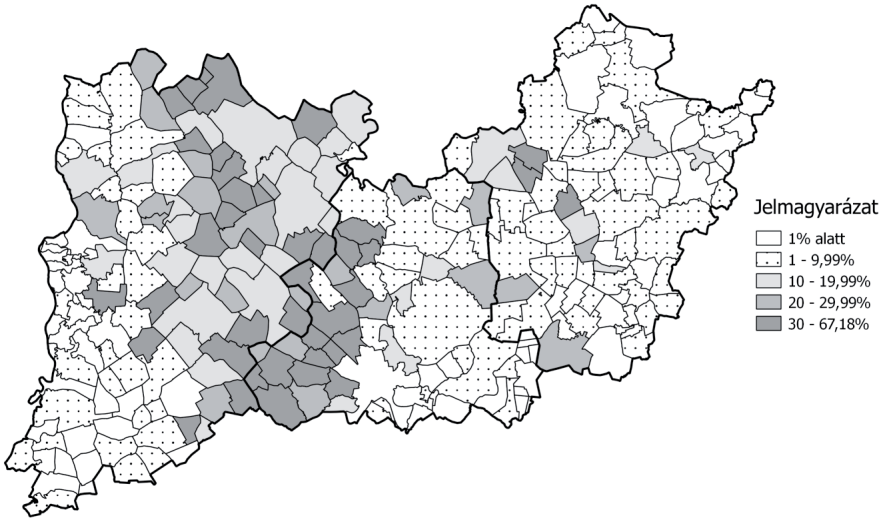

A külterületeken belül még érdemes elkülöníteni a volt zártkerteket, amelyek általában közelebb találhatók a településtesthez, és népsűrűségük nagyobb a tanyás külterületeknél.

Mint korábban említettük, a *Városfejlesztési Kézikönyv* által a szegregátumok lehatárolására javasolt kétféle módszertan kevéssé alkalmas arra, hogy a külterületeken zajló negatív folyamatokat feltárja, a kritikus területeket lehatárolja. Ennek ellenére a települési önkormányzatok, valamint a stratégiai dokumentumok készítői említést tesznek e sajátos szegregátumokról, 10 településen is jelezték az alacsony státuszú népesség külterületi koncentrálódását. A települések egy részénél csupán pár mondatban utalnak a külterületi problémákra, de van, ahol kifejezetten szegregátumként kezelik a külterületek egy részét (pl. a bajai 2–3–4-es körzet). A külterületi állapotok valódi feltárásában sokat segíthetne a Tanyafejlesztési Programban támogatott tanyafelmérések eredményeinek alkalmazása, melyekben kataszterszerűen történik a külterületi lakott helyek adatainak felvétele. Ilyen adatok több vizsgált településre is léteznek (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Szarvas, illetve 2014-ben készült el a Békés megyére vonatkozó kb. 90 százalékos felmérés).

Részben a szocialista éra tanyapolitikájának következtében a települések külterületeinek általános problémái közé tartozik az ingatlanok alacsony komfortfo-

kozata, a lakosság elöregedése, alacsony iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása, valamint elszegényedése.

A tősgyökeres tanyai népesség rossz helyzete mellett azonban a külterületek egy része migrációs célterület is az alacsony státuszúak számára. Ezek a gyakran sokgyerekes családok a városi szegénység elől menekülnek tanyára, kényszer szülte lépésüktől megtakarítást és gazdálkodási lehetőségeket remélve – szakértelem híján kevés sikerrel. A tanyasi lakosok nemritkán a „szociális kiköltözőkhöz" kapcsolják a devianciák, a bűnözés gyakoriságának növekedését is (Csatári–Takács 2005). Szentes esetében például arról számolnak be, hogy hajléktalanok foglalják el a megüresedő külterületi ingatlanokat.

A Homokhátság területén 2005 és 2006 között végrehajtott tanyakutatás rámutatott arra, hogy nem a tanyás térségek egésze deprivált, ezek a hátrányos helyzetű térségek a főbb utaktól, a központi településrésztől való távolság, az infrastrukturális ellátottság, a tömegközlekedés függvényében alakultak ki és maradtak fenn (uo.).

A külterületek mozaikosságára jó példa Kecskemét, ahol a rendelkezésre álló szociális támogatási jogosultságok megfelelő térbeli felbontása a külterületekre is lehetővé tette a területi differenciálódás feltárását. A városban a 2001-es népszámlálás adatai szerint 13 732 fő, a lakosság 12,4 százaléka élt külterületen. Az ezredforduló utáni évtizedben a külterületi népesség száma tovább nőtt, és a 2011-es népszámlálás szerint 17 281 fő élt a település közigazgatási területének e részén. A jelentős létszámnövekedésben mind az alacsony, mind a magas státuszú népesség külterületre áramlása szerepet játszott.

Kecskeméten a szociális kiköltözés intenzitását a város barakklakások felszámolását célzó programja nagyban elősegítette. E barakklakások kezdetben a „Cigányváros" volt lakóinak adtak otthont, és bár számos család – például OTP-hitelt igénybe véve – elköltözött onnan, az ország más településeiről új roma családok érkeztek a szükséglakásokba. A barakklakások felszámolása 2003-ban kezdődött, az önkormányzat az ott lakóknak csereingatlant vagy másfél millió forintos pénzbeli juttatatást ajánlott fel. A pénzbeli megváltást választók az összegből azonban nem tudtak belterületen ingatlant venni, így a barakklakások felszámolása hozzájárult a társadalom perifériáján élők külterületre szorulásához.

Az elszegényedettek, hátrányos helyzetűek csak a külterületek kevésbé frekventált részein jelennek meg (pl. Szarkás). Máshol, mint például a Máriahegy és Úrihegy kertségek területén inkább a tehetős városiak kirajzása figyelhető meg. Ez az építési engedélyezés és ellenőrzés gyengesége miatt igen kaotikus állapotokat teremtett. A „felső tízezer" villái és a közvetlen szomszédságukban a mezőgazdasági termeléshez ragaszkodó tanyák és hobbikertek, valamint a távolabbi, legelesettebbeket befogadó külterületi városrészek között éles ellentét feszül (Csatári–Farkas 2012).

A városból érkező szociális „menekültek" – kellő tapasztalat híján – többnyire nem tudtak élni a környezetük kínálta lehetőségekkel, a korábbinál jóval depriváltabb helyzetbe kerültek. Korábban meglévő védő kapcsolati hálójukat

elvesztették, és immár a segítségnyújtó szociális szervezetek látókörében is jóval kevésbé vannak jelen.

Konklúziók

A vizsgálat során megállapítottuk, hogy *a települések belsejében, a településperemen és a külterületeken* az alacsony státuszú népesség térbeli koncentrálódása hátterében eltérő történelmi gyökerek vannak, jelenkori helyzetük is egyedi jellegzetességeket mutat. Az elemzett dél-alföldi településeknél kevés példa van a település belsejében található szegregátumokra, ellenben a térség településeinek a tanyás mezővárosi múltja mozaikosan jelentkező külterületi szegregációhoz vezetett. Ezeket tekinthetjük a térbeli szegregáció alföldi mezővárosokra jellemző sajátosságának.

Azokban a városokban, ahol nagy lélekszámú szegregátumok vannak, az alacsony státuszú lakosság aránytalan térbeli eloszlása az erőteljesebb oktatási szegregációhoz is hozzájárulhat. Erre példa Makó és Kecskemét, ahol a roma tanulók általános iskolai szegregációja a 2006-os kompetenciamérés idején meghaladta az országos átlagot (Kertesi–Kézdi 2009).

A bemutatott példák jól illusztrálják, hogy a három színtéren zajló szegregálódási folyamatok nem különülnek el egymástól élesen, az alacsony státuszú lakosság mozgása a szegregálódó területek között több település esetében is megfigyelhető. Ennek elsősorban az alacsony státuszú lakosság koncentrálódásának felszámolását célzó törekvések szempontjából van jelentősége. Történelmi léptékben tekintve, valamint a rendszerváltás után is (Kecskemét, Bácsalmás, Kalocsa) számos példáját látjuk a szegregátumok, szegregált épületek fizikai felszámolásának, ugyanakkor ezek ellenére a társadalom perifériáján élők térbeli elkülönülése fennmaradt, idővel újraképződött a korábbi szegregátum közelében, vagy éppen a térben áthelyeződve jelent meg. Ez utóbbinak tipikus esete, amikor a volt lakosok „szociális menekültekként" a külterületeken vagy periferikus aprófalvakban jelennek meg, s ezzel még inkább eltávolodnak a szociális védőhálótól. A már rendelkezésre álló tanyafelmérések eredményeinek helyi szintű alkalmazása segíthetne e folyamat minél alaposabb feltárásában.

Természetesen a fizikai felszámolás szükségességét az épületek állapota indokolhatja, ám fontos figyelembe venni, hogy *a lakóhelyi szegregáció a társadalmi egyenlőtlenségek térbeni megnyilvánulásaként értelmezhető jelenség.* Épp ezért az épített környezet fejlesztésére összpontosító, elsősorban infrastrukturális beruházások nem elégségesek. Ahogy *Szabó Zoltán* írja a barlanglakások felszámolásával kapcsolatban: *„az történt, hogy az ok megmaradt, csak a következmény tűnt el. A koldust jobb ruhába öltöztették, amitől az nem lett kevésbbé koldus, csak nem kellemetlen látni őt a szemnek"* (Szabó 1937: 58). Épp ezért ezen beavatkozások mellett a társadalmi távolság csökkentésére is szükség van a társadalmi elkülönülés tartós felszámolásához, azaz tanulásra, munkára, lényegében humán invesztícióra.

Irodalom

Becsei József (1996): Városok és tanyák az Alföldön. *Földrajzi Értesítő,* (45), 1–2, 35–53. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE1996/FE19961-2_35-53.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Berényi István (2003): *A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése.* Földrajzi tanulmányok 23. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Csalog Zsolt (1984): A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. *Magyar Füzetek,* 14–15, 93–137. http://epa.oszk.hu/02200/02201/00013/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1984_1415_093-137.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.) (2004): *Tanyai kaleidoszkóp.* A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei, Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.
http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas/tanyakutatas3.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Csatári Bálint – Farkas Jenő Zsolt (2012): A város-vidék peremzóna sajátos geográfiai jellemzői és konfliktusai Kecskemét példáján. In Farsang Andrea, Mucsi László, Keveiné Bárány Ilona (szerk.): *Táj – érték, lépték, változás.* Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, 197–209. /GeoLitera./

Csatári Bálint (témavez.) – Takács Anita (szerk.) (2005): *Tanyakutatás 2005.* Kutatási jelentések 3. füzet. A homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái. Tanulmányok. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.

Domokos Veronika – Herczeg Béla (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény és cigánytelepek felmérése – első eredmények. *Szociológiai Szemle,* (20), 3, 82–99. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* Budapest: MTA, 163 – 204.

Heltai Nándor (2006): *Ébredező városrészek.* Kecskemét: Kecskemét-Szeleifalu Részönkormányzata.

Illyés Gyula (1936): *Puszták népe.* Budapest: Nyugat. Elérhető: Illyés Gyula (2003): Regények I. Budapest: Osiris Kiadó Kft.

Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.) (2006): Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002–2006, Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. http://www.kallaierno.hu/data/files/atszervezesek_kora_ciganynak_lenni_magyarorszagon_jelentes_2002_2006_T2Z+8g.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Kemény István – Janky Béla (2004): Települési és lakásviszonyok. *Beszélő,* (9), 4, 96–111. http://beszelo.c3.hu/04/04/13kemeny.htm (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon,* Budapest: MTA, 163–204.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Szegregáció az általános iskolákban: számítások a 2006. évi országos kompetenciamérés adatain. In Fazekas Károly – Lovász Anna – Telegdy Ákos: *Munkaerőpiaci tükör 2009*. Budapest: MTA KTI – OFA, 97–117.

Kovács Teréz (2005): A sellyei (-siklósi) KSH-térség rövid leírása. In Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben.* Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52. http://www.mtaki.hu/data/files/394.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Kovács Zoltán – Szirmai Viktória (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei, *Tér és Társadalom,* (20), 1, 1–19. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00022/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2069.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Ladányi János (1988): A lakóhelyi szegregáció alakulása Budapesten 1930 és 1980 között. In Ladányi János et al. (2010): *Társadalom és térszerkezeti átalakulások.* Válogatott tanulmányok. A gazdasági élet szociológiája. Budapest: K. n., 39 – 49. http://tatk.elte.hu/dokumentumtar/doc_download/2334-ladanyi-janos-2-tarsadalom-es-terszerkezeti-atalakulasok-valogatott-tanulmanyok-1975-2010 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországán és Budapestjén. *Kritika,* (3), 7, 4–12. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/tanulmanyok_a_ciganysag_helyzete/pages/012_szuburbanizacio.htm (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái.* Budapest: Napvilág Kiadó.

Ladányi János et al. (2010): Szociális és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010). A gazdasági élet szociológiája. Budapest: K. n. http://tatk.elte.hu/dokumentumtar/doc_download/2333-ladanyi-janos-1-szocialis-munka-es-etnikai-konfliktusok-valogatott-tanulmanyok-1975-2010 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Pálinkás János (1997): Barlang-rajzok. A szomolyai barlanglakókról – 1997. In Komjáthy Zsuzsa (szerk.) (1999): *Barlanglakók – honfoglalók – térhasználók.* Válogatott kulturális antropológiai írások egyes magyarországi cigány csoportok térhasználati szokásairól. Budapest: MTA PTI, 5–22. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=232 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Park, Robert E. – Burgess, Ernest W. – McKenzie, Roderick D. (1925): *The city.* Chicago: University of Chicago Press.

Romány Pál (1973): A tanyarendszer ma. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Szabó Zoltán (1937): *Cifra nyomorúság.* A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Budapest: Cserépfalvi. /Magyarország felfedezése./ http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Városfejlesztési Kézikönyv (2009). Második, javított kiadás. Budapest: Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (NFGM) Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság. http://www.terport.hu/webfm_send/3989 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Virág Tünde (2010): *Kirekesztve.* Falusi gettók az ország peremén. Budapest: Akadémiai Kiadó.